

*Сабліна С. В.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету
<https://orcid.org/0000-0001-7040-6258>**Носачова А. В.,**здобувач вищої освіти спеціальності
«Українська мова і література»
Запорізького національного університету
<https://orcid.org/0009-0007-4958-9089>*

ФУНКЦІЙНА СПЕЦИФІКА АНТРОПОМЕТАФОР В УКРАЇНСЬКІЙ ВИРОБНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті проаналізовано антропоморфну метафору як модель термінотворення в українській виробничій термінології 20–30-років ХХ століття на матеріалі словників виробничої термінології І. Шелудька й будівельної термінології С. Булди. Деталізовано таксономію антропоморфної метафори як моделі термінотворення й виявлено її функції в українській виробничій термінології 1920–1930-х років, доведено, що моделі термінотворення на основі метафоризації актуальні в усі періоди розвитку української наукової мови. Виявлений корпус антропометафоричних одиниць української виробничої термінології 20–30 років ХХ століття демонструє закономірну системність, що засвідчує високий рівень когнітивної організації метафоричного мислення доби українізації.

З-поміж виявлених антропометафор виробничої термінології соматичні антропометафори становлять кількісно найбільшу групу (близько 60 % від усіх зафіксованих одиниць), адже їхня мотиваційна основа – подібність між частинами тіла людини й деталями механізмів чи конструкцій. Функції соматичних метафор здебільшого номінативна, когнітивна, пояснювальна й дидактична. Станові(психофізіологічні) антропометафори ґрунтуються на перенесенні найменувань людських психічних, інтелектуальних ознак та емоційних станів на технічні об'єкти й процеси й виконували експресивно-оцінну й когнітивну функції, посилювали ідею «одухотвореної техніки», властиву культурі індустріального модерну. Соціальні метафори «олюднювали» мову науки й технологій і наближали її до суспільного досвіду мовців, виконували аксеологічну ціннісну й ідеологічну функції. Діяльнісні (поведінкові) антропометафори вербалізували технічні процеси й уподібнювали їх людським діям, фізіологічним або моторним актам і виконували когнітивну, комунікативну й евристичну функції.

Обидва словники демонструють єдину антропоцентричну модель термінотворення, у якій людське тіло, діяльність і соціальний досвід слугують головними джерелами метафоризації. Відмінність полягає в тому, що виробничі термінології тяжіє до динамічних і функційних образів, тим часом будівельна – до статичних і просторових. Це свідчить про універсальність антропометафори як когнітивного механізму українського

термінотворення 1920–1930-х років, здатного адаптуватися до специфіки окремих галузей знань.

Ключові слова: антропометафора, типологія, українські словники 20–30-х років ХХ століття, виробничі термінологія, соматизм, функція.

Постановка проблеми. Лінгвістичний аналіз метафори як когнітивного механізму й релевантного способу вербалізації понять неодноразово був **об'єктом наукової рецепції** з моменту обґрунтування теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, у межах якої метафору інтерпретовано як основоположний спосіб структурування людського досвіду й фундаментальний складник **антропоорієнтованої парадигми** сучасного мовознавства, адже «імпліцитна аналогія, зіставлення менш відомого означуваного із добре відомим, уже закріпленим у мовному досвіді, визначають динамічний аспект семантики метафори, умотивовують її актуальність як засобу вторинної номінації, концептуального компонента національних та індивідуальних мовних картин світу» [1, с. 112-113].

В українському мовознавстві проблеми метафоризації активно розробляють Л. Л. Колеснікова, К. Ф. Шульжук, Т.А. Єщенко та інші лінгвісти. Зокрема, Л.Л. Колеснікова підкреслює: «Підвищений і багатоаспектний інтерес до метафори зумовлений тим, що її розглядають як один з основних механізмів пізнання світу, відображення позамовної дійсності, як складник мовної картини світу» [2, с. 139]. Попри значну кількість ґрунтовних праць, присвячених метафорі загалом і антропометафорі зокрема, у виробничій термінології першої половини ХХ століття остання не була предметом аналізу, що й зумовлює актуальність дослідження, як і те, що моделі термінотворення на основі метафоризації актуальні в усі періоди розвитку української наукової мови.

Мета й завдання статті: таксономія антропоморфної метафори як моделі термінотворення й аналіз її функцій в українській виробничій термінології 1920–1930-х років.

Предмет та об'єкт дослідження: антропометафоричні моделі, використані для творення української виробничої термінології першої половини ХХ століття, зафіксовані в термінологічних словниках періоду українізації, зокрема в «Практич-

ному словнику виробничої термінології» І. Шелудька (Харків, 1931) та «Словнику будівельної термінології (проект)» С. Будди (Харків, 1930). Вказані словники стали джерелом аналізу не випадково, адже «Оцінюючи словники того періоду з позицій XXI ст., можемо констатувати їхню актуальність і сучасність. Кожен, хто долучається до такої важливої справи, як термінологія, обов'язково звертається до лексикографічної практики минулого і бере звідти безцінні зразки та моделі українських термінів, виявляє безмежне багатство української мови, її здатність обслуговувати різні галузі людської діяльності» [3, с. 127].

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Антропоморфна метафора як різновид когнітивної метафори – досить продуктивна модель словотворення, зокрема й термінотворення, з огляду на функції, які виконує ця модель в упорядкуванні спеціальної лексики, особливо на початкових етапах її структурування. Адже для термінотворення принципові ті способи словотвору, які відповідають вимогам зрозумілості, а, отже, семантико-етимологічній прозорості, а тому й доступності термінів. Тим часом антропометафора не лише створює нове найменування, а й забезпечує його зрозумілість, внутрішню мотивованість і культурну релевантність.

Аналіз корпусу антропометафоричних одиниць української виробничої терміносистеми 20–30 років XX століття дозволяє констатувати їхню закономірну впорядкованість з огляду на орієнтування термінології на тогочасні вимоги семантичної прозорості й термінологічного пуризму. Останнє свідчить про високий ступінь концептуалізації професійної сфери та апробованість метафоричного моделювання світу в науковому дискурсі доби українізації.

З-поміж ідентифікованих антропометафоричних номінацій виробничої сфери домінують соматичні одиниці (приблизно 60 % вибірки). Значний кількісний показник цієї групи пояснюється дією механізму аналогії: екстраполяцією знань щодо соматичної будови людини на технічні об'єкти, що й формувало стійку й прозору мотиваційну базу для термінотворення означеного періоду. Типові приклади, зафіксовані в словниках вельми промовисті: *тіло (барабан), чоло(фасад), бровка (полотна), голова/лоб (сваї), лобок(клина), головка (болта), шийка (пляшки), зазуб, визубень, зубець, зубчик, ребро (нервюра), око (жорна), хребет (даху), вухо, вушко(інструмента/клямки), жилка(волокно), кишка (шланг, рукав), палець(механізма, муфти), піднога, нога (кроковина), підошва (колони), п'ята (своду), щока(бокова частина блока), щелепа (в дробителях), язик (факела), язичковий (тахометр), горло (люка), челюсті (конвертора), череп (у стельовій балці), коліно(вигин, відвідник), міжребер'я, плече, хряці, хрящуватий [4;5].*

Утворення подібних спеціальних виробничих номінацій ґрунтувалося на зорово-просторовій аналогії, де людське тіло слугувало універсальною схемою впорядкування виробничо-технічного середовища. Соматичний код, серед інших, був основою когнітивної структури мови виробництва, оскільки через референцію до власної тілесності суб'єкт здійснював концептуалізацію простору, динамічних процесів і функційних характеристик технічних реалій. Функційний потенціал соматичних метафор реалізувався, як мінімум, триаспектно: 1) **номінативно** (вербалізація технічних об'єктів на основі зовнішньої подібності); 2) **когнітивно** (структурування фахового простору через призму антропоцентричної моделі); 3) **дидак-**

тично, що зумовлено високим ступенем прозорості їхньої внутрішньої форми та семантичної мотивованості.

Виробничі терміни доби українізації, в основі яких лежать «конкретизатори індивідуальних властивостей людської особистості» [6, с. 228], тобто станові(психофізіологічні) антропометафори ґрунтуються на трансляції номінацій людських психічних та інтелектуальних властивостей, а також емоційних станів на технічні об'єкти й технологічні процеси. Тобто такої зорово-просторовій аналогії, за якої людська тілесність є універсальною матрицею впорядкування виробничо-технічного середовища. Попри те, що в корпусах проаналізованих словників зафіксовано нечасті випадки такої метафоризації: *сила, опір, міць/міцний, живе, чутливий (папір), поведінка механізму, трияма допоміжна [4; 5]*, такі метафоричні одиниці репрезентували показовий процес **інтелектуалізації технічного дискурсу**, вербалізуючи уявлення про машину в категоріях антропоморфного суб'єкта, наділеного здатністю до рецепції («відчуття»), акумуляції досвіду («пам'яті») та реактивності. Така метафоризація сприяла вербалізації концепту **«одухотвореної техніки»**, що було ідентифікувальною ознакою індустріального модерну. Наведені антропометафори реалізують **експресивно-аксіологічну та когнітивну функції**, й унаочнюють стійку кореляцію між інтелектуальними операціями людини та функціонуванням складних механізмів, що дозволяло інтерпретувати роботу технічних систем через призму людської ментальної діяльності, забезпечуючи концептуальну єдність антропоцентричної та техноцентричної картин світу.

Соціальні метафори слугували інструментом репродукції ролівої структури суспільства, забезпечуючи її проєкцію на виробничо-технічні системи, що дозволяло інтерпретувати виробничі процеси як систему соціально детермінованих зв'язків. Зокрема у словниках трапляються терміни на зразок: *майстер-вентиль, майстер трацький, помічний, допоміжна тяга, провідник (струму), проводотримач, головна напруга/вал/балка/колона/лежень, допоміжна тяга/приміщення/риштування/конструкція [4; 5]*. Ці та інші соціальні метафори в технічному дискурсі I половини XX століття сприяли антропоморфізації мови науки, забезпечували її кореляцію із попереднім і поточним суспільним досвідом. Шляхом перенесення соціальних ролей у професійну сферу сформувалася низка ієрархічних образів («керівник», «виконавець», «помічник»), що віддзеркалювали структуру виробничого колективу. Соціальні антропометафори виробничої сфери доби українізації виконували **аксіологічну й, напевно, ідеологічну функції**, оскільки через них експлікувався концепт колективізму – фундаментальна ідеологема в промисловій терміносистемі першої половини XX століття, відповідна політичним запитам аналізованої доби [7].

Діяльнісні (поведінкові) антропометафори забезпечували вербалізацію технічних процесів шляхом їхньої концептуальної конвергенції з діями людини, а також її фізіологічними чи моторними актами. У такий спосіб динамічні характеристики механізмів інтерпретувалися як операції, аналогічні людській активності, що дозволяло структурувати складні технологічні цикли через призму звичних для суб'єкта алгоритмів поведінки: *перешивати, шарлякувати, таверувати, сторча поставити/пустити, шарувати, управляти, осердя агрегату [4;5]*. Наведений тип метафоризації репрезентує механізми **динамічної антропоморфізації**, коли технічний об'єкт асоційовано з суб'єктом, здатним до

діяльності й реактивності. У межах цієї моделі актуалізувалися природні **рухи людини**, що дозволяло інтерпретувати роботу механізмів як складну поведінкову систему механізмів на виробництві. Діяльнісні антропометафори реалізували такі функції, які актуалізували **когнітивний, комунікативний та евристичний аспекти**, а їх роль полягала в забезпеченні перцептивної доступності технічних процесів через кореляцію з фундаментальними схемами людського досвіду (зокрема біологічними й вітальними циклами: «дихання», «рух», «життєдіяльність»).

Отже, у «Практичному словнику виробничої термінології» домінують **соматичні й соціальні антропометафори**, домінування яких зумовлене динамічною специфікою виробничого дискурсу, у межах якого технічні операції підлягають метафоричній конвергенції з рухами та професійно-трудовами навичками суб'єктів виробництва. Така тенденція свідчить про глибоку антропоцентричність фахової мови досліджуваного періоду, де тілесність та соціальна рольова структура були базовими когнітивними матрицями для номінації виробничих процесів.

Тим часом у «Словнику будівельної термінології» також кількісно переважають соматичні антропометафори, що детерміновано високим ступенем **показової візуальної наочності** будівельних конструкцій. Для аналізованої термінології була характерна **статична просторово-анатомічна образність**, у межах якої архітектурна або інженерна споруда концептуалізувалася як антропоморфне тіло з головою, чолом, спиною, хребтом, ребрами й ногами.

Загалом обидва словники демонструють єдину **антропоцентричну модель термінотворення**, у межах якої моделі людської тілесності, соціального досвіду й інтелектуальна діяльність суб'єкта були засадничими джерелами метафоричної концептуалізації фахової сфери. Диференціація досліджуваних терміносистем виявлялася у специфіці когнітивних моделей: виробнича термінологія демонструє виразне тяжіння до **динамічних та функційних образів**, тим часом будівельна термінологія й номенклатура орієнтована на **статичні й просторово-анатомічні кореляції**. Така варіативність свідчить про гнучкість та універсальність антропометафори як засадничого когнітивного механізму українського термінотворення 1920–1930-х років.

Отже, українська виробнича термінологія I половини XX століття розвивалася за основоположною когнітивною моделлю **«людина – мірило технічного світу»**. У межах цієї парадигми людська тілесність, свідомість, соціальна ієрархія та інтенційна діяльність були засадничими джерелами метафоричної концептуалізації фахової сфери. Через активне залучення антропометафоричних моделей виробничо-технічна терміносистема набувала **прозору семантичну мотивованість**, виразну образність та культурну ідентифікацію доби українізації. Антропометафоризація як модель термінотворення була не лише варіантом вербалізації технічного процесу, але й механізмом інтелектуального освоєння технологічного простору через призму національно-мовного досвіду, що сприяло утвердженню української мови як повноцінного засобу науково-технічної комунікації.

Загалом проведений аналіз засвідчує, що антропометафора в українській виробничій термінології 1920–1930-х років є не випадковим дериваційним засобом, а **системним когнітивним механізмом термінотворення**, який забезпечував синергію науково-технічного та побутового типів мислення, інтегруючи фахові поняття в загальномовну картину світу. Завдяки антропометафоризації було досягнуто високого ступеня семантичної прозорості та образності терміноодиниць, що не лише сприяло наближенню мови науки до **національної мовної традиції**, а й детермінувало стійкий корелятивний зв'язок між суб'єктом, його соматичним досвідом і технічною реальністю.

Висновки і перспективи подальших розробок. Отже, антропометафора у виробничій термінології 1920–1930-х років була репрезентативним механізмом деривації, що вербалізував синкретичну єдність соматичного, діяльнісного, психічного та соціального досвіду людини. Тогочасне термінотворення було спрямоване на гармонізацію відносин у системі «людина – техніка», де мова була засобом інтелектуального освоєння світу через призму антропоцентричних категорій. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в системній деталізації та порівняльному аналізі інших моделей термінотворення вітчизняної виробничо-технічної сфери першої половини XX століття. Подальшого вивчення потребує взаємодія антропоморфної парадигми з іншими когнітивними механізмами з метою цілісної реконструкції науково-технічної картини світу доби українізації.

Таблиця 1

Антропометафоричні терміни у «Практичному словнику виробничої термінології» І. Шелудька (1931)

№	Тип антропометафори	Кількість терміноодиниць	% від загальної кількості
1	Соматичні	26	54,2 %
2	Діяльнісні	2	4,1%
3	Станові	3	6,3 %
4	Соціальні	17	35,4 %
Усього		48	100 %

Таблиця 2

Антропометафоричні терміни у «Словнику будівельної термінології» С. Булди (1930)

№	Тип антропометафори	Кількість терміноодиниць	% від загальної кількості
1	Соматичні	42	67,7 %
2	Діяльнісні	11	17,7 %
3	Станові	5	8,1 %
4	Соціальні	4	6,5 %
Усього		62	100 %

Література:

1. Дядченко Г. Антропометафора в українській поетичній мові кінця XX – початку XXI століття. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 112–123.
2. Колесникова Л. Теоретичні аспекти дослідження метафори. *Лінгвістика*, 2029. № 2(41), с.138–149.
3. Кочан І. Українське термінознавство 1920-х років: погляд з позицій XXI століття. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2011. Випуск 52. С. 122–129.
4. Булда С. *Словник будівельної термінології (проект)*. Харків, 1930. 255 с.
5. Шелудько І. М. *Практичний словник виробничої термінології*. Харків, 1931. 110 с.
6. Єщенко Т. Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. 2010. Т.18. С. 224 – 240.
7. Вакулєнко М.О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз[монографія]. 2015. Івано-Франківськ: Фоліант. 361 с.

Sablina S., Nosachova A. Functional Specificity of Anthropomethaphores in Ukrainian Production Terminology of the 1920s–1930s

Summary. The article analyzes the anthropomorphic metaphor as a model of term formation in Ukrainian production and technical terminology of the 20–30s of the 20th century based on the materials of the dictionaries of production terminology by I. Sheludko and construction terminology by S. Bulda. The taxonomy of the anthropomorphic metaphor as a model of term formation is detailed and its functions in Ukrainian production terminology of the 1920s-1930s are revealed, it is proved that models of term formation based on metaphorization are relevant in all periods of development of the Ukrainian scientific language. The identified corpus of anthropometaphoric units of Ukrainian production terminology of the 20s-30s of the 20th century demonstrates a regular systematicity, which testifies to the high level of cognitive organization of metaphorical thinking of the era of Ukrainization.

Among the identified anthropometaphors of production terminology, somatic anthropometaphors constitute the quantitatively largest group (about 60% of all recorded units), because their motivational basis is the similarity between parts of the human body and details of mechanisms or structures. The functions of somatic metaphors are mostly nominative, cognitive, explanatory and didactic. State (psychophysiological) anthropometaphors are based on the transfer of names of human mental, intellectual features and emotional states to technical objects and processes and performed expressive-evaluative and cognitive functions, reinforcing the idea of “spiritualized technology”, characteristic of the culture of industrial modernity. Social metaphors “humanized” the language of science and technology and brought it closer to the social experience of speakers, performed axiomatic, value-based and ideological functions. Activity (behavioral) anthropometaphors verbalized technical processes and likened them to human actions, physiological or motor acts and performed cognitive, communicative and heuristic functions.

Both dictionaries demonstrate a single anthropocentric model of term formation, in which the human body, activity and social experience serve as the main sources of metaphorization. The difference is that production terminology tends to dynamic and functional images, while construction terminology tends to static and spatial ones. This indicates the universality of anthropometaphor as a cognitive mechanism of Ukrainian term formation in the 1920s–1930s, capable of adapting to the specifics of individual branches of knowledge.

Key words: atropometaphor, typology, Ukrainian dictionaries of the 20s–30s of the 20th century, production terminology, somatism, function.

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 02.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025